

Sławomir Jarka

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

Wykorzystanie kredytów w gospodarstwach rolniczych

Transformacja gospodarki polskiej sprawiła, że zmieniły się formy finansowania rolnictwa, wzrosło znaczenie kredytów jako nowego źródła pozyskiwania kapitału. O tym w jakim stopniu rolnicy są skłonni angażować obce środki do finansowania działalności operacyjnej i inwestycyjnej decyduje wiele czynników. W niniejszym opracowaniu zwrócono uwagę na zależności między posiadanym kapitałem, wiekiem i wykształceniem producentów rolnych a ich przedsiębiorczością przejawiającą się w korzystaniu z kredytów.

Materiały do analizy pochodzą z badań gospodarstw rolniczych, przeprowadzonych metodą wywiadu kierowanego w ramach Projektu KBN 5 PO6J 005 09 na temat: „System integrowanej produkcji rolniczej jako droga modernizacji i rozwoju rolnictwa w Polsce”, kierowanego przez dr. E. Majewskiego, zrealizowanego w Katedrze Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW. Ankiety przeprowadzono w 1996 r., natomiast badania dotyczą 1995 r. i obejmują 654 gospodarstwa. Zastosowano losowy dobór obiektów do badań. Zbiorowość obejmuje gospodarstwa typowo rolnicze o powierzchni powyżej 10 ha UR z terenu 30 województw.

Rok 1990 zapoczątkował wielkie zmiany w całej polskiej gospodarce, które objęły także swym zasięgiem nie przygotowane do tego typu rozstrzygnięć rolnictwo. Wiele gospodarstw znalazło się z dnia na dzień w trudnej sytuacji finansowej. Naturalną ich obroną było dążenie za wszelką cenę do spłaty zaciągniętych jeszcze w okresie gospodarki centralnie planowanej kredytów. Nie wszystkie przedsiębiorstwa były w stanie sprostać temu wyzwaniu, gdyż nie dysponowały odpowiednią płynnością finansową, ponadto pojawiły się trudności ze zbytem produktów rolniczych. Narastanie tych zjawisk spowodowało w wielu gospodarstwach utratę płynności finansowej i zdolności kredytowej. Wreszcie ukształtowały się zjawiska niekorzystne w rolnictwie, takie jak: zahamowanie rozwoju inwestycji, trudności z zakupem środków trwałych, a w konsekwencji zmniejszenie popytu na kredyt (Hybel, 1995). Po roku 1991 obserwujemy już powolny wzrost wartości kredytów (Klepacki, 1997), ale wciąż jeszcze zadłużenie gospodarstw w ujęciu realnym na dzień 31.12.1992 r. było niższe od zadłużenia w 1980 r. prawie 9-krotnie (Daniłowska, 1995). W miarę postępującego spadku inflacji producenci rolni częściej korzystali z kredytów. Spowodowane jest to lepszą sytuacją całej polskiej gospodarki. Zdaniem A. Wosia (1985), w krajach, które mają dobrze zorganizowane i nowoczesne rolnictwo obserwuje się prawidłowość, że im bardziej wydajne gospo-

darstwo, silniej powiązane z rynkiem, tym chętniej korzysta z kredytu. Wydaje się, że polscy rolnicy w dobie rychłej integracji z Unią Europejską zmuszeni są do ciągłego podnoszenia wydajności gospodarstw, do unowocześniania warsztatu pracy poprzez różnorodne formy finansowania przede wszystkim działalności inwestycyjnej, a także operacyjnej.

Elementem różnicującym skalę pobranych przez rolników kredytów są bez wątpienia posiadane zasoby trzech podstawowych czynników produkcji: ziemi, pracy i kapitału. W dalszej części opracowania dokonano oceny tych czynników produkcji za pomocą wybranych wskaźników.

Do oceny potencjału produkcyjnego gospodarstw posłużono się wskaźnikami dotyczącymi:

- jakości ziemi (wskaźnik bonitacji według R. Manteuffla),
- zatrudnienia (liczba osób pełnozatrudnionych, pełnosprawnych pełnozatrudnionych na 100 ha UR),
- kapitału (wartość majątku brutto i netto w gospodarstwie w przedziałach obszarowych, liczba SD na 100 ha UR, liczba ciągników przeliczeniowych na 100 ha UR).

Średni obszar analizowanych gospodarstw wynosił 24,5 ha UR. Na podstawie wyliczonego wskaźnika bonitacji w trzypunktowej skali R. Manteuffla obszar użytków rolnych objętych badaniami można zaliczyć do gleb o średniej i małej wartości użytkowej. Uzyskany wskaźnik 1,8 jest zbliżony do 4–5 klasy w skali określającej liczbę hektarów przeliczeniowych. W gospodarstwach obserwuje się bardzo podobną jakość gleb w poszczególnych przedziałach obszarowych z wielkościami granicznymi wskaźnika mieszczącymi się w zakresie od 1 do 3. Z kolei duże zróżnicowanie dotyczy siły roboczej biorąc pod uwagę liczbę osób pełnozatrudnionych na

Tabela 1.
Wybrane informacje dotyczące czynników produkcji

Powierzchnia gospodarstwa (ha)	Liczba gospodarstw	Średnia pow. gospodarstwa w grupie (ha)	Wskaźnik bonitacji wg Manteuffla	Liczba osób pełnozatrudnionych na 100 ha UR	Liczba osób pełnosprawnych pełnozatrudnionych na 100 ha UR
≤ 15	294	12,1	1,80	19,1	16,6
15 < x ≤ 20	138	17,4	1,79	14,3	12,1
20 < x ≤ 30	131	24,4	1,79	10,0	8,4
30 < x ≤ 50	59	37,0	1,76	6,7	5,6
> 50	32	143,3	1,79	4,3	2,7
Razem:	654	24,5	1,79	14,5	12,4

Źródło: Opracowanie własne.

100 ha UR. Gospodarstwa o najmniejszej powierzchni, a więc poniżej 15 ha, dysponują największymi zasobami robocizny, tj. około 19 osób pełnozatrudnionych na 100 UR. Można zauważyć, że poziom zasobów siły roboczej na 100 ha UR jest odwrotnie proporcjonalny do przeciętnego obszaru gospodarstwa. Najmniejsze zasoby robocizny występują w gospodarstwach o powierzchni powyżej 50 ha, około 5 osób pełnozatrudnionych na 100 UR. Podobnie kształtują się relacje wskaźnika dotyczącego liczby osób pełnosprawnych pełnozatrudnionych na 100 ha UR (tabela 1).

Niezmiernie ważnym czynnikiem produkcji wpływającym na możliwości produkcyjne przedsiębiorstwa jest majątek trwały i jego jakość, określona tu stopniem zużycia majątku. W prezentowanej analizie wzięto pod uwagę wartość majątku trwałego brutto i netto oraz jego zużycie. Powierzchnia gospodarstwa jest ściśle związana z posiadanym kapitałem, tzn. większe gospodarstwa dysponują kapitałem o większej wartości. Jednakże w przeliczeniu na 1 ha UR gospodarstwa do 15 ha UR dysponują trzykrotnie większą wartością majątku trwałego netto. Właściciele większych przedsiębiorstw dysponują mniej zużytym majątkiem trwałym (tabela 2). Średnia wartość majątku trwałego netto w gospodarstwach o powierzchni do 15 ha wynosiła w 1995 r. około 160 000 PLN, natomiast w gospodarstwach powyżej 50 ha UR ponad 580 000 PLN. Na uwagę zasługuje zwiększający się wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw procentowy udział wartości ziemi w majątku trwałym netto, co sprzyja lepszemu wykorzystaniu posiadanych maszyn i urządzeń (rysunek 1).

Intensywność potencjalna produkcji zwierzęcej mierzona liczbą sztuk dużych na 100 ha UR kształtuje się na niskim poziomie, tj. średnio 55 SD/100 ha UR. Jedynie w gospodarstwach do 30 ha występująca obsada zwierząt gwarantuje zaspokojenie minimalnych potrzeb obornikowych na poziomie 5–6 ton obornika rocznie na 1 ha UR. W gospodarstwach powyżej 30 ha UR potrzeby na obornik nie są w pełni zaspokajane.

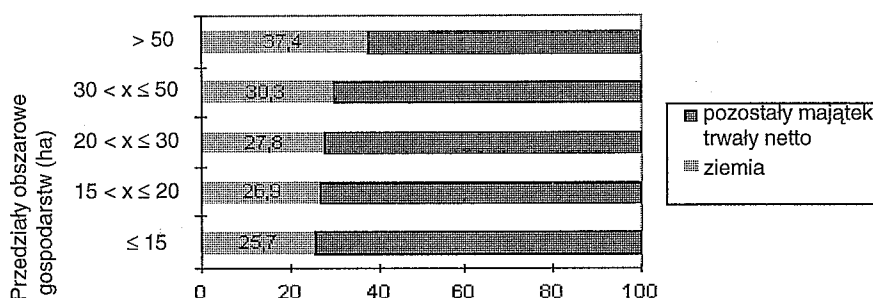
Tabela 2.

Wybrane informacje dotyczące czynników produkcji – cd.

Powierzchnia gospodarstwa (ha)	Liczba SD na 100 ha UR	Liczba ciągników przeliczeniowych na 100 ha UR	Średnia wartość majątku trwałego brutto (zł)	Średnie zużycie w %	Średnia wartość majątku trwałego netto (zł)	Średnia wartość ziemi (zł)	Majątek trwały netto na 1 ha UR (zł)
≤ 15	62,4	30,0	323 388	62,2	167 761	43 132	13 865
15 < x ≤ 20	57,7	28,6	427 645	62,2	232 219	62 478	13 346
20 < x ≤ 30	52,0	24,6	507 215	62,7	268 045	74 546	10 985
30 < x ≤ 50	35,4	18,7	519 053	62,0	284 780	86 284	7 697
> 50	28,1	12,3	924 492	59,8	581 755	217 712	4 060
Razem	55,3	26,8	427 247	62,2	230 921	65 366	9 425

Liczba ciągników przeliczeniowych na 100 ha UR kształtowała się w granicach od 30 do 12 w zależności od wielkości gospodarstwa. Największe zasoby siły pociągowej mają gospodarstwa o powierzchni do 15 ha UR, które mają ponad dwa razy więcej ciągników niż gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha UR. Duże zasoby mechanicznej siły pociągowej wynikają z rozdrobnienia struktury agrarnej i niedostosowania mocy ciągników do obszaru gospodarstw.

W tabeli 3 przedstawiono wybrane informacje dotyczące gospodarstw prowadzonych przez rolników w zależności od wieku. Badaną zbiorowość podzielono według przedziałów wiekowych z wartościami granicznymi co 10 lat. Najliczniej reprezentowana jest grupa mieszcząca się w przedziale 31–40 lat. Średnia wieku badanej zbiorowości wynosi prawie 43 lata.

Rysunek 1.

Procentowy udział ziemi w majątku trwałym netto

Tabela 3.

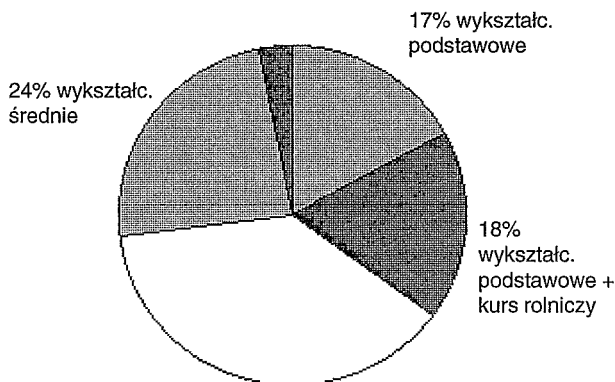
Wybrane informacje o gospodarstwach prowadzonych przez rolników w różnym wieku

Cechy gospodarstw	Liczba gospodarstw wg cech w przedziałach wiekowych				razem
	≤ 30	30 < x ≤ 40	40 < x ≤ 50	pow. 50	
Liczba gospodarstw	72	224	220	138	654
Wiek rolnika	26,8	36,1	45,1	57,8	42
Udział rolników z wykształceniem (%):					
podstawowe	6,9	8,9	13,6	39,9	16,7
podstawowe + kurs rolniczy	6,9	9,5	25,0	24,6	17,6
zawodowe	50,0	45,5	36,8	20,3	37,8
średnie	33,4	33,0	21,4	10,9	24,5
wyższe	2,8	3,1	3,2	4,3	3,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Średnia pow. UR w gospodarstwie (ha)	19,1	23,5	23,8	26,9	23,9

Źródło: Opracowanie własne.

W badanej grupie gospodarstw dominowali rolnicy z wykształceniem zawodowym – 37,8% i średnim – 24,5%. Można zaobserwować, że wśród rolników do 40. roku życia więcej osób uzyskało wykształcenie zawodowe, średnie czy wyższe niż wśród rolników starszych. Rolnicy z wykształceniem co najmniej zawodowym stanowią w tej grupie ponad 80%. Z kolei wśród rolników starszych, powyżej 50 roku życia większość osób legitymuje się wykształceniem podstawowym lub skończonym kursem rolniczym (64%). Ta zależność jest charakterystyczna nie tylko dla ludności rolniczej, ale także dla całego społeczeństwa.

Wraz ze wzrostem wieku rolników wzrasta również powierzchnia prowadzonych przez nich gospodarstw. Rolnicy do 30. roku życia prowadzili gospodarstwa o średniej powierzchni UR około 19 ha, zaś rolnicy powyżej tego wieku gospodarstwa o powierzchni co najmniej 26 ha.

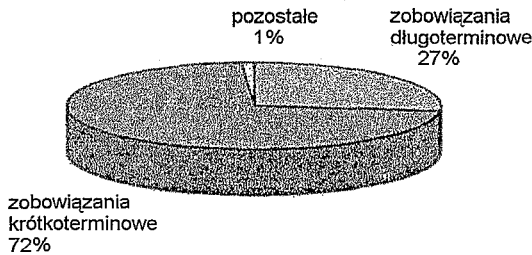
Rysunek 2.
Procentowy udział rolników według wykształcenia

Korzystanie z kredytów w zależności od wielkości gospodarstwa, wieku i wykształcenia rolników

Kredyt jest to stosunek ekonomiczny wynikający z odstąpienia przez jedną ze stron (wierzyciela) drugiej stronie (dłużnikowi) określonej wartości wyrażonej w pieniądzu, na warunkach zwrotu równowartości w ustalonym terminie (Janusz, Lewandowska, 1992).

Kredytowanie w rolnictwie jest niezbędne do prawidłowego rozwoju tego sektora gospodarki narodowej, tworzenia bazy kapitałowej i stymulowania skłonności do inwestowania. Znaczenie kredytu w rolnictwie szybko rośnie, ponieważ sektor ten musi się dostosować do ogólnych procesów występujących w rozwijającej się polskiej gospodarce. Zdaniem J. Hybla (1995), do najważniejszych zadań kredytu należy między innymi:

- podnoszenie poziomu efektywności i jakości produkcji rolnej,
- rozwój infrastruktury technicznej i społecznej wsi,
- wspieranie przekształceń w strukturze obszarowej.

Rysunek 3.
Rodzaje zaciągniętych zobowiązań (%)

W badanej grupie 654 gospodarstw zanotowano 399 przypadków korzystania przez rolników z obcych źródeł finansowania. Zaciągnięte kredyty przeznaczone były w znacznej mierze na wspomaganie działalności operacyjnej gospodarstw (72%) i tylko w 27% na cele inwestycyjne, mimo możliwości korzystania z kredytów preferencyjnych. Niewielki margines stanowią pozostałe zobowiązania, wiążące się z nieuregulowaniem świadczeń wobec KRUS-u, czy zobowiązania handlowe.

Biorąc pod uwagę wiek i wykształcenie producentów rolnych należy stwierdzić, że stopień korzystania z obcych źródeł finansowania jest zróżnicowany, zależny od wyżej wymienionych czynników. Rolnicy do 40. roku życia, a więc mający możliwość korzystania z kredytów preferencyjnych, w 56% zaciągają kredyty. Jest to częściej niż ich starsi koledzy, którzy korzystają z tej możliwości w 47%.

Z danych zawartych w tabeli 4 wynika, że istnieją różnice między wiekiem i wykształceniem a korzystaniem z kredytów. Najniższy odsetek rolników korzystających z tego źródła finansowania mieści się w przedziale wiekowym powyżej 50. roku życia, natomiast najwyższy pomiędzy 30. i 40. rokiem. Zbliżony do najwyższego jest odsetek rolników w grupie do 30. lat, co dobrze świadczy o przedsiębiorczości tych rolników i zdolności podejmowania ryzyka produkcyjno-ekonomicznego. Rolnicy najstarsi w najmniejszym stopniu korzystali z obcych źródeł finansowania, mimo iż dysponują oni największą średnią powierzchnią gospodarstw w analizowanej grupie.

Innym elementem wiążącym się z podejmowaniem zobowiązań jest wykształcenie producentów rolnych (rysunek 2). Oceniając ten element wzięto pod uwagę formalne wykształcenie rolników jako miernik oceny wiedzy powiązany z przedsiębiorczością przejawiającą się w korzystaniu z obcych źródeł finansowania. Rolnicy z wykształceniem co najmniej zawodowym w 57 procentach zaciągali kredyty, jest to o blisko połowę więcej (40%) w stosunku do rolników legitymujących się tylko skończoną szkołą podstawową czy kursem rolniczym (na podstawie tabeli 4).

Tabela 4.

Wykorzystanie kredytów w badanych gospodarstwach wg wieku i wykształcenia

Wyszczególnienie	Cechy rolników prowadzących gospodarstwa w wieku (lat)				Razem
	≤ 30	30 < x ≤ 40	40 < x ≤ 50	pow. 50	
Wiek rolników w latach	≤ 30	30 < x ≤ 40	40 < x ≤ 50	pow. 50	
Liczba rolników	72	224	220	138	654
Liczba rolników korzystających z kredytów	38	129	108	62	337
Rolnicy korzystający z kredytów (%)	53	58	49	45	52
Liczba rolników wg wykształcenia i wieku					
podstawowe	5	20	30	55	110
podst. + kurs rolniczy	5	21	55	34	115
zawodowe	36	102	81	28	247
średnie	24	74	47	15	160
wyższe	2	7	7	6	22
Liczba rolników biorących kredyty w danych grupach wg wykształcenia i wieku					
podstawowe	4	9	11	19	43
podst. + kurs rolniczy	0	9	23	16	48
zawodowe	19	60	42	12	133
średnie	14	46	27	11	98
wyższe	1	5	5	4	15
Rolnicy korzystający z kredytów wg wykształcenia i wieku (%)					
podstawowe	80	45	37	35	39
podst. + kurs rolniczy	0	43	42	47	42
zawodowe	53	59	52	43	54
średnie	58	62	57	73	61
wyższe	50	71	71	67	68
Średnia pow. (ha)	19,1	23,5	23,8	26,9	23,9

Źródło: Opracowanie własne.

W analizowanej grupie rolników najwięcej było osób z wykształceniem zawodowym, ale grupa ta uplasowała się dopiero na drugim miejscu pod względem korzystania z kredytów. Najbardziej dynamicznie zachowywali się w tym zakresie rolnicy na poziomie skończonej szkoły średniej. Wyłączając z zestawienia grupę 3% rolników z wykształceniem wyższym jako mało reprezentatywną (z uwagi na jej małą liczebność) dla badanej populacji można stwierdzić, że w miarę wzrostu wykształcenia wzrasta odsetek rolników zaciągających kredyty obrotowe i inwestycyjne (tab. 4).

W tabeli 5 zestawiono wyniki analizy poziomu zadłużenia badanych gospodarstw. W analizie uwzględniono wyłącznie gospodarstwa posiadające zobowiązania.

Tabela 5.

Wybrane informacje dotyczące wielkości zadłużenia gospodarstw

Powierzchnia (ha)	Liczba gospodarstw korzystających z kredytu	Średnia pow. w grupie (ha)	Średnia wartość produkcji rolniczej gosp. (zł) *	Średnia wart. zobowiązań w gosp. (zł)	Średnia wart. zobowiązań na 1 ha UR (zł)	Średnia wartość majątku trwałego netto na gospodarstwo (zł)	Średnia wart. zobowiązań na gospodarstwo do wielkości produkcji rolniczej netto (%)	Wskaźnik zadłużenia (zobowiązania ogółem do majątku trwałego netto) (%)
≤ 15	113	12,3	36 652	5 766,1	470	167 761	16	3
15 < x ≤ 20	65	17,6	53 955	5 449,6	310	232 219	10	2
20 < x ≤ 30	78	24,8	70 980	9 085,7	367	268 045	13	3
30 < x ≤ 50	44	37,4	77 453	14 131,4	378	284 780	18	5
> 50	23	138	227 480	40 854,3	296	581 755	18	7
Razem	323	28,7	67 570	10 142,1	353	230 921	15	4

Źródło: Opracowanie własne.

*Termin produkcja rolnicza został zaczerpnięty przez autora ze „Zunifikowanego systemu rachunkowości gospodarstw rolniczych”, opracowanego przez zespół pod kierownictwem dr. inż. L. Goraja przy udziale Ministerstwa Rolnictwa, Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa, Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Produkcję rolniczą obliczono jako sumę wartości produkcji potencjalnie towarowej z działalności roślinnej i zwierzęcej z uwzględnieniem salda różnicy stanu zapasów produktów nietowarowych roślinnych i zwierzęcych.

Wskaźnik zadłużenia gospodarstw w relacji do wielkości majątku trwałego netto kształtuje się na niskim poziomie w granicach od 2 do 7%, biorąc pod uwagę wielkość majątku trwałego netto. Największa wartość wskaźnika obserwowana jest w gospodarstwach dysponujących największym średnim obszarem tzn. w gospodarstwach o powierzchni ponad 100 ha (tab. 5). Natomiast najmniejsze wartości wskaźnik ten osiąga w gospodarstwach mieszczących się w przedziale między 15 i 20 ha.

Na rysunku 4 przedstawiono kształtowanie się zobowiązań ogółem w stosunku do wielkości produkcji rolniczej. Obserwujemy taki sam rozkład tego wskaźnika w gospodarstwach powyżej 30 ha, który jest większy od średniej w całej grupie. Z kolei w przedsiębiorstwach gospodarujących na obszarze do 30 ha, procentowy udział zobowiązań w stosunku do wielkości produkcji rolniczej mieści się w przedziale od 10 do 16%. Porównując średnią wielkość tego wskaźnika w badanej populacji do poziomu zadłużenia gospodarstw w krajach Unii Europejskiej można stwierdzić, że unijni producenci rolni są trzykrotnie bardziej zadłużeni niż rolnicy polscy. Udział zobowiązań w stosunku do średniorocznej wielkości produkcji rolniczej wynosi

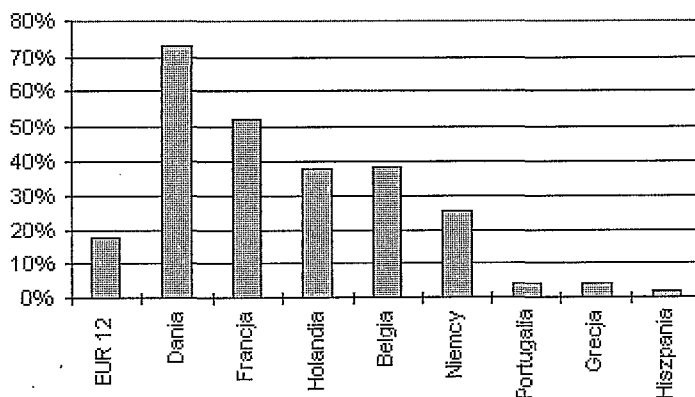
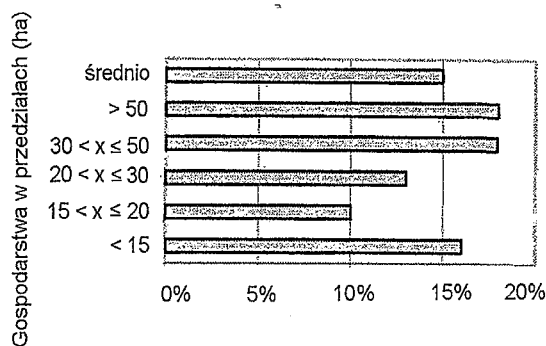
w tych krajach około 50% (Commission of the European Communities, 1992). Natomiast wskaźnik zadłużenia w gospodarstwach w Unii Europejskiej wykazuje bardzo duże zróżnicowanie w poszczególnych krajach i mieści się w zakresie od 1% w Hiszpanii do 73% w Danii. Średnia jego wielkość jest około cztery razy większa niż w gospodarstwach analizowanych w prezentowanym opracowaniu (tabela 5, rysunek 5).

Podsumowanie

1. Zaciągnięte kredyty w przeważającej większości dotyczyły działalności operacyjnej przedsiębiorstw, a jedynie w niecałych 30% działalności inwestycyjnej.

2. Z analizy zadłużenia w badanej zbiorowości wynika, że większa dynamika w finansowaniu działalności środkami obcymi cechuje rolników młodych i lepiej wykształconych. Najczęściej z kredytów korzystali rolnicy między 30. i 40. rokiem

Rysunek 4.
Procentowy udział zobowiązań w stosunku do wielkości produkcji rolniczej

Rysunek 5.
Wielkość wskaźnika zadłużenia w UE i w wybranych krajach

życia, natomiast najmniej rolnicy po skończonych 50. latach, chociaż stanowili oni grupę najsilniejszą ekonomicznie, władającą największym średnim obszarem gospodarstw.

3. Poziom wykorzystania kredytów do finansowania działalności bieżącej i inwestycyjnej zależy w dużym stopniu od wykształcenia producentów rolnych. Rolnicy legitymujący się przynajmniej skończoną szkołą średnią w 57 procentach zaciągali kredyty. Z kolei rolnicy dysponujący wykształceniem podstawowym lub ukończonym kursem rolniczym jedynie w 40 procentach.

4. W badanej zbiorowości stwierdzono niski poziom wskaźnika zadłużenia, odbiegający znacznie od powszechnie uznanych granic bezpieczeństwa. Jego wielkość koresponduje z małym udziałem zobowiązań w stosunku do wartości produkcji rolniczej. Świadczyć to może o niskim stopniu aktywności jak i oporach psychologicznych istniejących w grupie zawodowej rolników.

5. W krajach Unii Europejskiej zadłużenie gospodarstw sięga 50% wartości produkcji rolniczej. Jest to trzy razy więcej w porównaniu z gospodarstwami analizowanymi w prezentowanym opracowaniu. Natomiast średnia wartość wskaźnika zadłużenia w unijnych przedsiębiorstwach rolniczych jest średnio większa ponad cztero-krotnie. Jednakże w krajach takich jak: Grecja, Hiszpania i Portugalia wskaźnik ten kształtuje się na poziomie omawianych gospodarstw.

Literatura

- Commission of the European Communities 1991; The calculation of economic indicators, Office for Official Publications of the European Communities, Brussels.
- Commission of the European Communities 1992; Farm incomes in the European Community 1990/91, Office for Official Publications of the European Communities, Brussels.
- DANIŁOWSKA A., 1995: Wpływ kredytu na ekonomikę gospodarstw chłopskich w gospodarce rynkowej.
- DANIŁOWSKA A., 1995: Z badań nad kredytem w gospodarstwach rolnych. [w:] *Mechanizmy i infrastruktura rynku rolnego*, cz. 1, pod redakcją prof. dr hab. M. Zajączkowskiej, konferencja naukowa, listopad 1994, wydawnictwo „Jordan”.
- GORAJ L., 1995: Pojęcia w zunifikowanym formacie rachunkowości gospodarstw rolniczych; seminarium krajowe, Warszawa, 18.12.1995.
- HYBEL J., 1995: Miejsce kredytu rolnego w gospodarce rynkowej. [w:] *Mechanizmy i infrastruktura rynku rolnego*, cz. 1, pod redakcją prof. dr hab. M. Zajączkowskiej, konferencja naukowa, listopad 1994, Wydawnictwo „Jordan”.
- JANUSZ T., LEWANDOWSKA L., 1992: *Podręczny słownik menedżera*; Res Polonia, Łódź.
- KLEPACKI B., 1997: *Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- WOŚ A., 1985: *Ekonomiczne narzędzia sterowania rolnictwem*, PWN, Warszawa.

Utilization of Credit by Agricultural Holdings

Abstract

Research results show that the range of credits taken by farmers is diversified by three basic factors of production: land, labour and capital. Moreover, both credit value and degree of its application are influenced by age and education of farm producers. Credit was mainly destined for current activities of enterprises, and only about 30 per cent was for investment.

In the examined population, it has been recorded low level of the debt rate, far from the generally accepted security limit. Its value corresponds with low share of liabilities in agricultural production value.

In the European Union Member States, debts of agricultural holdings amount to 50 per cent of the value of agricultural production. It is three times higher in comparison with farms analysed in the study. The average value of the debt rate of agricultural enterprises in the EU is more than 4 times higher. But in Greece, Spain and Portugal debt rate is at the level close to the one studied on in Poland in selected population of agricultural holdings.